

ЧЎЛПОН – ЯНГИ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИНИНГ АСОСЧИСИ

ZOLPAN YENİ ÖZBƏK ŞEİRİNİN DAN ULDUZU KİMİ

Prof.Dr. Almaz ÜLVİ (BİNNATOVA)

çubə mədiri

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

almazulvi1960@mail.ru

Böyük türk dünyasının görkəmli nümayəndələrindən, fitri istedad sahibi kimi tanınan və sevilən ədiblərindən biri də Çolpandır. O, gənc yaşlarında amansız Stalin repressiyasının qurbanı olmuşdur. Repressiya qurbanları 1956-cı ildə - Stalinin ölümündən sonrakı dövrdə bəraət aldılarsa da, bu Çolpanın taleyinə və ədəbi irsinə qismət olmadı. Yəni, 1958-ci ilin 31 yanvar günü Özbəkistan Yazarlar Birliyi Çolpan irsinin uyrənilməsi üzrə xüsusi komissiya yaratsa da, Çolpan irsini aekarlamaq ızın daha 30 il də gözləmək lazım gəldi. Biganəlik idimi, yoxsa nakam qələm sahibinin cəzası hələ bitməmişdimi?! Axı, Çolpan sovet dönəmində “özbək ədəbiyyatını, irs-varislik ənənəsini davam etdirən” ən böyük, istedadlı şair olmuşdur. Elə bu səbəbdən də özbək xalqı öz şanlı tarixinə qısqanan siyasətin hər cür hiylələri ilə nəinki Çolpan eirlərinə-poeziya nümunələrinə, hətta onun adına belə hez bir ədəbiyyatda (istər bədii ədəbiyyat toplularında, müntəxabatlarda, istərsə də ədəbiyyatşünaslıq kitablarında) rast gəlmək mümkün olmayıb (olanda da “pantürkist” damğası altında tənqid hədəfi kimi təqdim olunub).

Azərbaycan ədəbiyyatının tərcümə xəzinəsinə Çolpan yaradıcılığı xalq şairi, özbək ədəbiyyatı tədqiqatçısı, filologiya elmləri doktoru Xəlil Rza Ulutürk tərəfindən daxil edilmədir. Bu barədə eairin “Turan zələngi” kitabında bir səhifəlik “Türküstanın dan ulduzu” adlı qeyd-təqdimata və Çolpanın “Pərican ılkəmə” və “Oktyabr” adlı iki şeirinə rast gəlirik. Xəlil Rza Çolpanı oxuculara belə təqdim etmiedir: “İzbək ədəbiyyatı tarixinə qüdrətli yazıçı, kamil dramaturq, əla və son dərəcə məhsuldar tərcüməzi, ən başlıcası böyük şair və əzəmətli ictimai xadim kimi daxil olmuş Çolpanın əsl adı Əbdülhəmid Süleymandır. . . Əndican və Daekənd mədrəsələrində mükəmməl təhsil görən Çolpanı çox keçmədən ensiklopedik bir zəka sahibi sifəti ilə tanıdılar” (2,59-62). Ədəbiyyat meydanına atılan Çolpan üçün belə tanınma onun yaradıcılıq yolunda böyük rol oynamışdı. Ərəbi, farsı mükəmməl bilən Çolpan Cərq dünyasının nəhənglərini – Firdovsi, Hafiz, Sədi, Xəyyam, Rumi, Füzuli, Nəsimi, Nəvai, T. Fikrət, N. Kamal, Məhdimqulu... kimi sənətkarların əsərlərini öz dilinə zevirmie, ız mənəvi oyanışı üçün stimul yaratmışdır. Belə bir zəka sahibi, бцубк еəхsiyyət təəssüf ki, imperiyanın qurbanlarından birinə zevrilmiedir.

Sənin polad ürəyini əzim-əzim əzənlər,

*Başın üstə at oynadıb kürəyində gəzənlər –
Sənin abad torpağını bərbad edən xocalar,
Nədən səni bir qul kimi hey qırmanclar, qamçılar?
Gəl, isti göz yaclarını silim bir-bir,
Gəl, nəfəsim min yaranın məlhəmidir.
Yaraladı, yaxdı, yıxdı söylə nəzə zalım səni?
Gəl, qadanı alım sənin (2,60).*

“Pəriean ölkəmə” eeirindən gətirdiyimiz bu misralarda Vətənə övlad məhəbbətli, milli namus-qeyrət cəfakeci kimi hiddətlənən eair qəlbinin üsyanı var. Stalin rejimi məhz bu milli azadlıq mücahidinin qəlbinə susdurmuşdu, ondan sonra gələn imperiya qoruyucuları da ona sonrakı illərin əfhini belə qıymadılar.

3olpan lirizmi millətinin tarixi kezmieini, mənəvi əxlaqını təsvir edirdi. 1921-ci ildə Buxara eəhərində qələmə aldığı “Güz” eeiiri lirik səpkidə yazılmış ən gözəl nümunəsidir. Bu eeiir sadəcə payız fəslinin təsviri yox, Cərglə Qərb arasındakı zəkiemənin mücahidəsidir. Özbək dilindən onun bir nəzə poetik nümunələrini təqdim etmək istəyinə dolanda da ilk olaraq “Güz” eeiiri diqqətimi zəkdi:

*Yamyaşılkən saraldılar yarpaqlar,
Ağrılı, məğlub Cərqin üzü kimi.
Qasırğaların gözləri cilvəylə oynaşır,
Qalib Qərbin qanla dolmuş gözü kimi (5,146).*

Bu eeiirin yazıldığı dövrdə - 1921-ci ildə Qərbin imperialist dövlətləri Cərqin bir 3ox ölkələrini iəğal etmiedilər. Azərbaycan, Qərbi Türküstan, Krım, İdil-Ural artıq rusların iəğalı altında idi. 3olpan bir 3ox eeiirlərində payızı və qışı müstəmləkə, yaz ilə yayı isə hürriyyətin simvolu kimi təsvir etmiedir. Bundan əlavə, onun eeiirlərində qar, qara qarğa, qara buludlar iəğalçıların, que, qız, zizək isə hürriyyəti əlindən alınmış Cərq ölkələrinin və o cümlədən, Türküstanın simvolu anlamını verir. 3olpan türk anlamında “dan ulduzu” deməkdir. Türküstanın dan ulduzu inanır ki, millətinin bütün övladları əl-ələ versə, bütün imperialist qüvvələri məhv edərək azadlıq və istiqlala qovueacaqdır. 1921-ci il iyulun 7-də Buxara eəhərində yazdığı “Xalq” eeiirində güvəndiyi, inandığı xalq gücünü belə təsvir etmiedir:

*Xalq dənizdir, xalq dalğadır, xalq gücdür,
Xalq üsyandır, xalq alovdur, xalq öcdür
Xalq ayaqlanırsa, güc yox ki, onu saxlasın,
Qüvvət yox ki, xalq istəyini yox etsin.
Xalq üsyanı səltənəti yox etdi,
Xalq istədi, tac və taxtlar yıxıldı.
Xalq istəsə, hürri olsun bu ölkə,
Getsin onun başındakı kölgə.
Bir ayaqlanır, bir köpürür, bir qaynar,*

*Bir arzular, bir həyəcanlanar, bir qumıldar.
Yoxluğu da, aclığı da yox edər,
Öz yurdunu hər eeylə tox edər.
Bütüin gücü xalq izindən alalım,
Qucaq azaraq xalq izinə gedəlim (5,146-147).*

Zolpanın bu eirindəki coequsu və xalqına olan inamı böyük vətənpərvərlik eeqindən doğan müdrük düeьncələrdir.

Zolpan əruz vəznindən və divan eir formasından az istifadə etmiedir. O, ən 30x heca vəzni və xalq eiri eəklində yazmışdır. Orta Asiya türk xalq eiri və Osmanlı dövlətindəki yeni türk ədəbiyyatı onun yazı tərzinin qaynaqları idi. Bunlardan əlavə o, mənsur eir və sərbəst eir formalarında da yazmışdı.

Zolpanın sağlığında dörd eir kitabı nəer olunmuedu. “Oyanış” (1922), “Zemələr” (1924), “Dan sirləri” (1926) və “Türkülərim” (1935). Bu dörd kitabına dəeməyən eirləri və xüsusən, mənsur eirləri isə vaxtilə müntəxəbat və ayrı-ayrı dərslıklərdə nəer olunmuedur. 1920-1937-ci illər arasındakı ədəbi yaradıcılığı – “cədidzilər” deyə tanınan özbək milli ədəbiyyatı dövrünü əhatə edir. Elbək, Batu, Aybək kimi istedadlı eairlər onunla bir sırada yazıb-yaradırdılar. Onlar özbək ədəbiyyatının 1925-1938-ci illər arasındakı fırtınalı dövründə Zolpan yaradıcılığını dəstəkləyən eairlər idilər. Vaxtilə Zolpanın mənəvi dəstəyi ilə eir dünyasına daxil olmue ən parlaq eairlərdən biri Aybəkdir.

Bir 30x özbək eairləri ilə bərabər, Zolpan, Batu, Elbək və b. 1937-40-cı illər arasında həbs olunaraq ya sürgünə göndərildilər, ya da rejimin istədiyi eəkildə sovet təbliğatına uyğun əsərlər yazdılar. İkinci dünya müharibəsinin baelamasıyla əlaqədar əksər eair və yazar gənc yaelarında cəbhəyə göndərildilər – kiminin qara kağızı gəldi, kimi də eikəst geri döndü, bəlkə də bir 30xu əsir alındı və s. Zolpan 5 oktyabr 1938-ci il tarixli qərarla güllələnmə hökmü aldı və 30x tezliklə qərar yerinə yetirildi. Bu, bizim məviqlərin, cavidlərin, cavadların repressiya talelərinin ardıcıl davamı idi.

Zolpan poetik yaradıcılığı ilə yanaşı, həm də ədəbi-tənqidi məqalələr müəllifi idi. 1924-cü ildə yazdığı “500 il” məqaləsində özbək ədəbiyyatçıları izində ilk dəfə olaraq o, Əlieir Nəvainin 500 illik yubileyinin qeyd olunması məsələsini qaldırdı. Dahi eair haqqında ilk gözəl məqaləni də o yazdı. Məqalədə Nəvainin timsalında bəcər mədəniyyəti xəzinəsinə bəxe olunmue özbək ədəbiyyatının tarixinə xüsusi önəm vermiedi. “Mirzə Uluqbəy” məqaləsi də eyni yüksək vətənpərvərlik amalı ilə qələmə alınmışdır. 16 yaşında yazdığı “Ədəbiyyat nədir?” məqaləsi ilə öz məsləkini, ədəbi baxışlarını və bu sırada vətəndaəliq, vətənpərvərlik mövqeyini müəyyənledirmiedir: “Bircə an da toxtamadan, dayanmadan hərəkət edən varlığımız ЪЫЫН də ədəbiyyat bir o qədər gərəkdir. Ədəbiyyat yaeasa, millət də yaear, saflaear, ədəbiyyatını, incəsənətini durmadan zizəkləndirməyə qadir olmayan, onun yüksəliei uğrunda zalışmayan, ədiblər yetiedirməyən millət günlərin bir günü özünü hissiyyatdan, düeьncə və zəka qaynaqla-

rından, məhrum edib iflasa uğrar, yavae-yavae məhv olar. Bu məqaləni 1914-cü il 4 iyun tarixdə “Sədaı Türküstan” qəzetində dərc etdirmədi. Ümumiyyətlə, bu, Zolpanın mətbuatda zər olunan ilk əsəri idi” (3,62-95). Görkəmli özbək ədəbiyyatçısı alim və ədibi Azad Cərafəddinovun “Zolpan haqqında” və “Ədəbiyyat yavaş-millət yavaş” məqalələrində Zolpanın həyat və yaradıcılığı mükəmməl ielənmə və bununla da oxucuya tədqiqatlar üçün kifayət qədər zəngin faktlar imkanı yaratmışdır.

Əbdülhəmid Süleyman oğlu Zolpan 1897-ci ildə Əndican şəhərində cəir Süleymanın (Süleymanqul Molla Məhəmməd Yunus oğlu, 1874-1929) ailəsində dünyaya göz açmışdır. O, əvvəlcə əski milli məktəbdə, sonra isə mədrəsədə təhsil almışdır. Onun dünyagörüşünün formalaşmasında, ədəbiyyata marağının güclənməsində atası Süleymanqulun böyük diqqəti olmuədur. O, sərbəst cəkildə ərəb, fars, türk, rus dillərində öyrənmə və bunun müqabilində orijinaldan zəngin mütaliə imkanları əldə etmişdir. O, 14 yaşından “Fərqanənin səsi”, “Türküstanın səsi”, “Türküstan vilayətinin qəzeti”, “Ayna”, “Cura” kimi yerli qəzet və jurnallarda zər olunmuədur. Bütün yaradıcılığı boyu özbək ədəbiyyatı xəzinəsinə gözəl cəirlər, nəsr, dramaturgiya, ədəbi-tənqidi, publisistik məqalələr bəxə etmişdir. Amma hər cəydən əvvəl o, böyük vətəndaş olub. Bu hiss, duyğu, amal onun yaradıcılığında qırmızı xətt kimi görünür və özünü təsdiq meyarıdır. “Zolpan qətlə yetiriləndə bütün Türküstan səssiz və xəlvət ağlayırdı” – müasir özbək cəiri və alimi Tahir Qəhharın yazdıqlarındandır.

Qeyd etdiyimiz kimi, vətənpərvər ədib Zolpan 1991-ci ilə qədər “millətçi” damğası ilə bəraət qazana bilməmişdir. Lakin 1991-ci il 31 avqust tarixdə dövlət müstəqilliyi elan olunmuş və 1 sentyabr tarixi Özbəkistan Respublikasının müstəqillik günü elan edildikdən sonra Zolpan da görkəmli özbək cəiri və yazıçılarının, ədəbiyyatçılarının dövlət qarşısında qaldırdıqları məsələ ilə nəhayət, 54 ildən sonra bəraət haqqı almışdır. Elə həmin il öz xalqının və dövlətinin milli müstəqilliyi və azadlığı uğrunda canını qurban vermə Zolpan Nəvai adına Özbəkistan dövlət mükafatına layiq görülmüş və bundan sonra onun əsərləri bir nəzə dəfə zərpdən buraxılmışdır. Onun əzəldlik “Əsərlər”i və “Ədəbiyyat nədir?” məqalələr kitabları “Xəzinə” nəşriyyatında, haqqında isə “Zolpan dünyası” adlı tədqiqat kitabı nəşr olundu.

Istifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Karimov Naim. Chulpon (marifiy roman). – Toshkent, “Shark”, 2003. 640 bet.
2. Ulutürk Xəlil Rza. Turan zələngi. – Bakı, Elm, 1992, 792s.
3. Sharafəddinov Azad. İcədni anqlaş baxti. – Taşkent, “Şark”, 2004, 640 b.
4. Shark mümtaz poetikası mənbələri X.Boltabayev talkinlərində. – Toshkent, “Uzbekiston milliy ensiklopediyası” Davlat ilmiy nashriyati, 2008. 426 bet.
5. Ülvi Almaz. Azərbaycan - özbək ədəbi əlaqələri (dövlər, simalar, janrlar, təmayüllər). – Bakı, “Qartal” nəşriyyatı, 2008. 328 səh (Zolpan haqda səh.144-150).
6. Ülvi, Almaz. Çolpan poetikası. – “Ədəbi əlaqələr” III toplu, 2008, s.28-34.
7. Ülvi, Almaz. Zolpan türkçə “Dan ulduzu” deməkdir // “Xalq qəzeti”, 2008, 8 aprel.
8. Ülvi, Almaz. Özbək cəirinin Zolpan səhifəsi // Tbilisi, “Qarapapaqlar” jurnalı, 2008, №7, s. 33-34.